

CÂTEVA OBSERVAȚII PRIVIND ORIGINEA ȘI TINEREȚEA LUI ARON VODĂ „TIRANUL”

Dan FLOAREȘ¹

Cuvinte cheie: *Aron Tiranul, Alexandru Lăpușneanu, Bakuta, Nicanor, Agapia Veche, Emanuel*

Keywords: *Aaron the Tyrant, Alexandru Lăpușneanu, Bakuta, Nicanor, Agapia Veche, Emanuel*

Legat de Aron vodă, atât despre antecedentele sale până la ocuparea tronului, de domnia propriu-zisă, dar și de captivitatea și moartea sa, aproape totul este confuz și contradictoriu. Într-adevăr dacă nu știm aproape nimic despre data nașterii sale, lucru însă comun mai tuturor Mușatinilor, este ciudat că nu știm de fapt, cu certitudine nici măcar anul morții sale petrecută, în orice caz, în captivitatea transilvană a lui Sigismund Bathory, la Vințu de Jos².

În privința domniei, desigur este necesar un studiu separat și, în orice caz, mult aprofundat³. Pentru aspectele ei contradictorii amintesc doar două, oarecum

¹ Direcția Județeană pentru Cultură, IAȘI.

² Despre moartea sa la Vinț, otrăvit încă de la 21 mai 1595 de cancelarul Josika, în procesul acestuia, la 31 august 1598, la Satu Mare (*Hurmuzaki*, XII, nr. 588, p. 382-385); identic la N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, I, București, 1935, p. 169-172. Data e însă imposibilă, spre sfârșitul lui mai Aron fiind de abia la Brașov unde a stat 10 zile (Ilie Minea, *Doamna lui Aron vodă și fiul lor, Marcu vodă și ceva despre căderea lui Aron vodă*, extras din Buletinul nr. 2 al Institutului de Istoria românilor „A. D. Xenopol”, 1942, p. 5), și nu ajunsesse nici măcar la Vinț. Iorga avansează în altă parte data de 1596 (*Istoria românilor în chipuri și icoane*, București, f. a., p. 22). Știm, într-adevăr sigur că Aron trăia cel puțin în decembrie 1595, odată ce el a putut să se bucure de căderea vrăjmașilor săi, fiind vorba de sfârșitul lui Ștefan Răzvan după bătălia de la Areni (13 decembrie 1595). Mai mult, la 14 decembrie, ambasadorul englez Barton care îl creditase cu sume mari, ruga printr-un trimis la Sigismund Bathory să obțină ceva bani de la Aron (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IV, *Acte și scrisori (1593-1595)*, București, 1932, nr. 175, p. 319). Se pare că data cea mai apropiată de adevăr este cea avansată de Ștefan S. Gorovei în *Mușatinii*, București, 1976, p. 132, adică iunie 1597. Pe de altă parte, nunțul din Ardeal avansa același an, dar cu data de 30 ianuarie (Ilie Minea, *op. cit.*, p. 6).

³ Rămâne deocamdată de referință studiul interbelic al lui Ilie Minea, *Aron vodă și vremea sa*, în *CI*, VIII-IX, 1932-1933, p. 104-184. În orice caz, în această postură ca întindere, și, de nefolosit pentru aspectele discutate aici. Mai recent, pe site-ul www.istoria.md, un articol relativ scurt al lui Tiberiu Ciobanu, *Aron Tiranul (Aron Emanoil, Aron cel Cumplit) (1591-1597)*.

în treacăt: după răscoala orheienilor din mai 1592, când s-a dat război „*vitejește dispre amândoa părțile*”⁴, Aron s-a bazat atunci nu pe vreun contingent otoman sau pe garda de mercenari unguri, oricum insuficientă numeric, ci pe sprijinul „*alții țării*” – curteni și gloată. De ce atunci, când pe drumul de întoarcere la Iași îi vine ordinul de mazilire, teama de aceeași „*țară*” și încercările de a-i înșela și trimite la locurile de baștină pe oștenii ce l-au sprijinit⁵? Prezentat de Grigore Ureche ca un jefuitor, darea de un bou pe cap de locuitor fiind se pare picătura ce a umplut paharul și a dus la răscoala amintită, cum de s-au revoltat doar orheienii iar restul „*țării*”, la fel de afectată, l-a sprijinit pe domn? Al doilea aspect este în legătură cu primul: dacă după cronicar, repetăm, Aron a lăsat practic țara și locuitorii ei pe seama creditorilor nemiloși, cum se explică îngrijorarea lui Aron, în a doua domnie, față de eventuala trecere a tătarilor prin Moldova în drum spre Ungaria Superioară aflată atunci în febra războiului osmano-imperial⁶? Este evident că nu grija pentru propriul scaun îl preocupa – tătarii nu ar fi riscat să-i provoace pe otomani răsturnând un domn pus de aceștia, în plus neavând niciun motiv pentru așa ceva – ci grija pentru la fel de evidenta devastare a țării ce ar fi decurs de aici. Dar acestea, repet, sunt doar câteva aspecte ale unei domnii tulburi, ce merită mai multă atenție din partea istoriografiei. M-am limitat în rândurile de față doar la începuturile acestui straniu Mușatin.

După cum reiese din propriile acte a fost fiul lui Alexandru Lăpușneanu⁷. Astfel, într-un act de la 10 ianuarie 1592, din Iași, în care Aron întărea mănăstirii Moldovița niște mori și case în Baia, arată că dania propriu-zisă a fost de la „*părintele domniei mele, răposatul Alexandru voievod*”⁸. Evident, un fiu din afara căsătoriei legitime a acestuia cu Ruxandra Rareș (1554), când Aron trebuie să fi fost dacă nu chiar un bărbat în toată firea, cel puțin un tânăr trecut bine de 20 de ani. Afirmația se susține prin textul binecunoscutei închinări de la Bakuta, din

⁴ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1978, p. 179

⁵ *Ibidem*, p. 180.

⁶ Act din 5 februarie 1594, cu îngrijorarea lui Aron exprimată față de generalii imperiali din Ungaria Superioară (*Hurmuzaki*, III/1, nr. 171, p. 180). Identice, la 6 februarie, că va trebui să suporte iernatul tătarilor; protestele sale etc (N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, București, 1895, p. 126).

⁷ Fapt acceptat și de istoriografie. Gh. Pungă, în ampla sa monografie despre Lăpușneanu, la capitolul despre familia acestuia, îi alocă însă lui Aron doar un paragraf (*Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1994, p. 294).

⁸ *DRH*, A. Moldova, VIII (1585-1592), vol. înt. de Ioan Caproșu, București, 2014, nr. 530, p. 651-653). La fel, la 1 februarie 1592 la o întărire pentru mănăstirea Tazlău, Colțăștii fuseseră dați încă de „*tatăl domniei mele*” (*Ibidem*, nr. 536, p. 667-668). La 12 iulie 1594, a fost întărit mănăstirii Humor muntele Măgura, danie de la „*răposatul părintele domniei mele Alexandru voievod*” (*DIR*, A, XVI, IV, nr. 137, p. 112). În sfârșit, își atestă calitatea de Mușatin, în general, vorbind de Ștefan cel Mare ca „*străbunul nostru Ștefan voievod cel Bătrân*” (*DIR*, A, XVI, IV, nr. 98, p. 79-80).

5 septembrie 1552, când Alexandru Lăpușneanu, alături de un număr impresionant de boieri, se recunoaște vasal lui Sigismund August al Poloniei. Or, printre boieri, spre sfârșitul listei, îl aflăm pe „*Aronaszko marszalek nadworny*”⁹. Este prima mențiune, cât de cât sigură, a personajului nostru.

Dar dacă Lăpușneanu i-a fost tată, cine a fost mama? Într-o relatare din Istanbul, din 12 septembrie 1591, de la Bartolomeu Pezzen către arhiducele Ernest de Habsburg, se arată că, după plecarea lui Petru Șchiopul, domnia Moldovei a fost dată lui *Emanuel die Razza Hebraica*, ajutat în aceasta de un alt evreu, Salomon Tedeschi. Și, ca să nu mai există îndoiala vreunei confuzii este pomenit și ajutorul dat de ambasadorul Angliei¹⁰. Or, este cunoscută implicarea totală a lui Edward Barton în numirea lui Aron, el punându-se chiar chezaș pentru imensele datorii contractate de acesta pentru obținerea tronului. A fost mama lui Aron o evreică? Vom vedea că această ipoteză, acceptată de mai mulți istorici, este contrazisă de cealaltă informație, totodată și ultima, despre tinerețea lui Aron.

Aceasta provine de la Ion Neculce. Se regăsește doar în câteva variante a celor *O samă de cuvinte*. Pasajul, sau cel puțin începutul lui, merită reproduș:

„Iară pentru Aron vodă așa să povestește din om în om cum fiind el de neamul lui moldovan de aici din Moldova și slujind la un mitropolit, anume Nicanor, fiindu-i **nepot mitropolitului**, și acel mitropolit fiind ctitor la mănăstirea Agapia ce veche din dial și mergea de multe ori mitropolitul acolo la mănăstire de ședeu, fiind ctitor. Iar fiind cu dânsul Aron vodă, de multe ori eșia fără știrea unchiu-său, mitropolitului, afară la o mănăstioară de călugărițe, afară din munte, ce era pe moșia mănăstirii, ce se chiamă Hilioara...”¹¹.

⁹ Deși textul respectiv a fost publicat de mai mulți istorici, singurul care a oferit lista completă a boierilor cosemnatari a fost Th. Holban, *Documente externe (1552-1561)*, în *Studii*, 3, 1965, p. 668. O recenzie, în care *Aronaszko* e identificat cu Aron vodă, la Const. A. Stoide, *O prețioasă culegere de documente externe moldovenesti*, în *AILAI*, IV, 1967, p. 229. Actul nu a fost cunoscut de Ilie Minea în monografia citată din 1932. Este drept, a fost publicat încă din 1897, în *Hurmuzaki*, II/5, nr. 18, p. 31, dar editorul, Nicolae Densușianu, după ce enumeră o serie de boieri din listă, pune un *etc.* după Movilă, ratându-l astfel pe Aronașcu.

¹⁰ *Hurmuzaki*, III/1, nr. 140, p. 153. Pasajul a fost îndelung comentat și folosit de jurnaliștii evrei din România, la sfârșitul secolului al XIX-lea (volumul din *Hurmuzaki* a apărut în 1880), Aron fiind văzut ca „*primul domn evreu din țările române*”. Singurul care a văzut în Emanuel și Aron personaje distincte a fost Ilie Minea (*op. cit.*, p. 144-145) dar pasajul respectiv rămâne confuz.

¹¹ Ion Neculce, *Opere, Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 173-174. În general, poziția XIX pe care o analizăm aici, este în toate edițiile, inclusiv cea a lui Mihail Kogălniceanu, din 1872, ocupată de relatarea uciderii lui Stanislaw Zolkiewski la Moghilev, din 1620 (v. *Cronicile României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, ed. a II-a, tom II, București, 1872, p. 184). Totuși, episodul e cunoscut și comentat încă de Ilie Minea, *op. cit.*, p. 148-149, cu trimitere de subsol greșită.

Dacă atribuirea calității de moldovean îi putea veni lui Aron numai de la tată, cum putea fi nepot unui prelat localnic despre care știm sigur că nu a avut vreo legătură de rudenie cu Alexandru Lăpușneanu? Cu alte cuvinte nu putea fi nepot lui Nicanor după tată¹² ci doar după mamă, soră cu acel Nicanor, și deci, evident, nu doar moldoveancă, dar, în orice caz, neevreică. În plus, știm că mama lui Aron a murit la 14 decembrie 1594 și a fost îngropată la Pătrăuți¹³, ceea ce confirmă, încă o dată confesiunea ei.

În continuarea relatării lui Neculce se arată că, prins de unchi, a fugit și „*nu s-au mai întors la unchiu-său mitropolitul, ce s-au dus în Țara Ungurească și din Țara Ungurească s-au dus la Țarigrad*”¹⁴. Faptul este exact, mai multe surse menționând chiar o prietenie strânsă cu tânărul principe Sigismund Bathory¹⁵. Revenind, o altă variantă a micului capitol din Neculce arată că, ajuns la domnie, „*să fi prins pre unchi-său, pre mitropolitul Nicanor și să-l fi făcut hadâmbu, să-l fi scopit, căruia mitropolit îi iaste mormântul la mănăstire în dial. Și s-au fost sihăstrit, luând schimă și zicându-și din schimnicie Nil, cară așa scrie pe piatra de mormânt: schimnoje Nil*”¹⁶. În toate variantele este pomenită tăierea în stâncă a unei pietre pe care era relatată întreaga poveste, „*care această semne sânt de să văd și până azi. Și să chiamă acea stâncă, Piiatra lui Aron vodă*”¹⁷.

Firește, totul pare o simplă fabulație, o legendă populară preluată de Neculce, dar, ca totul să fie cu desăvârșire încurcat, iată că mitropolitul lui Aron, cel puțin la prima domnie, a fost un Nicanor. Acesta nu a suportat vreo vexație din partea domnului; mai mult, emite singur un document – fapt rar, dar nu neîntâlnit până atunci – intervenind în cearta dintre Moțoc și Seachil¹⁸. Un fapt curios s-a petrecut, totuși, la a doua domnie a lui Aron; din mitropolit al Sucevei el este cumva „coborât” în rang, ca episcop de Roman¹⁹, a doua dregătorie ecleziastică ca importanță a Moldovei, acesta fiind, într-adevăr, un fapt singular în istoria țării.

¹² Doar dacă admitem că acel Nicanor și Lăpușneanu erau frați uterini după mama, Anastasia din Lăpușna. Asta l-ar pune însă într-o lumină cam ciudată pe Bogdan al III-lea care nu prea glumea cu astfel de lucruri. A pornit un război cu Polonia pentru mâna unei femei.

¹³ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 129.

¹⁴ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 174

¹⁵ Ilie Minea, *op. cit.*, p. 149.

¹⁶ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 175.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ DRH, VIII, nr. 559, p. 678-679.

¹⁹ Era încă mitropolit al Sucevei, la 30 mai 1593, când Aron întărește niște case din Iași, la cererea sa, tocmai mănăstirii Agapia! (DIR, A, XVI, IV, nr. 109, p. 87; și cu originalul slavon în *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, I, *Acte interne (1408-1660)*, ed. de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, 1999, nr. 35, p. 58). În calitate de episcop de Roman de la 10 august 1594, mitropolit fiind, de acum, Mitrofan (*Ibidem*, nr. 140, p. 113-114). Moare, în orice caz, la 1607, ceea ce face identificarea sa cu acel Nicanor din tinerețea lui Aron aproape imposibilă.

Însă altceva este neclar aici – când se petrece (dacă se petrece!) acest episod romanțios din viața lui Aron? Dacă s-a întâmplat la prima tinerețe, înainte deci de episodul Bakuta, nu se explică exilul său în Transilvania și apoi Istanbul, pentru că în acest caz ar fi lipsit din acea listă de la 1552. Dacă se petrece după 1552, deci în timpul domniei tatălui său, lucrurile se complică și mai mult. O explicație ar fi totuși – vrând a-și netezi cumva căile spre căsătoria cu Ruxandra, Alexandru vodă a căutat să-și mascheze cumva greșelile tinereții și i-a hotărât fiului din flori o viață monastică. Pare singura rezonabilă, care împacă toate aceste informații disparate²⁰. Însă viața monastică nu i se potrivea viitorului domn care, ajuns pe tron, după spusele cronicarului, nu numai că iubea viața laică, când „*nu se mai sătura de curvie, de jocuri, de cimpoiași, carii îi ținea de măscării*”, dar, cum vedem, ca orice bun Mușatin, a dat și el iama prin jupânițele Moldovei²¹.

La final, putem concluziona că sigură este doar mențiunea din 1552. Vornic al unei curți în exil, menționat pe penultimul loc dintr-o listă impresionantă, îi putem aproxima vârsta atunci undeva în jurul a 20 de ani. Cu alte cuvinte Aron trebuie să se fi născut pe la începutul anilor '30 ai secolului al XVI-lea. Dar aceasta ar însemna să fi avut, ca domn, în jurul a 60 de ani, ceea ce ar fi oarecum în contradicție cu, să-i spunem vioiciunea sau vitalitatea de care a dat dovadă în acei ani – înăbușirea personală a unei răscoale la 1592, dar mai ales inițiativa luptei antiotomane și alăturarea la Liga creștină, se pare chiar înaintea lui Mihai Viteazul²².

²⁰ Acest haos documentar mai este amplificat și de o știre de la 1 august 1561, din Veneția, după care doi fii ai lui Lăpușneanu ar fi ajuns la Constantinopol prezentând scuzele tatălui lor către sultan pentru că nu ar fi dat ajutor tătarilor contra „Moscovitului”, precum și un cadou de 6000 de ducăți atât lui Soliman cât și marelui vizir (E. D. Tappe, *Documents concerning Rumanian History (1427-1601), collected from British Archives*, Mouton & Co, London-The Hague-Paris, 1964, nr. 32, p. 33). Cum cel mai mare din fiii legitimi era Bogdan, născut pe la 1554, deci mult prea tânăr pentru o asemenea misiune delicată, e cu putință ca unul din cei de mai sus să fie tocmai Aron, fapt ce ar răsturna toate ipotezele prezentate până acum sau, în orice caz, cronologia lor.

²¹ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 178.

²² În acest sens, raportul baronului Cristofor Teuffenbach la arhiducele Mathias, la 17 februarie 1594 (*Hurmuzaki*, III/1, nr. 172, p. 181) și rapoartele diverse care au urmat (*Ibidem, passim*). Tratatul de alianță cu Rudolf al II-lea a fost încheiat încă de la 16 august 1594, la Iași, prin intermediul solului imperial Ioan de Marini Poli (*Hurmuzaki*, III/1, nr. 186, p. 193-194; cf. A. Veress, *op. cit.*, nr. 57, p. 95-97).

REMARKS REGARDING THE ORIGIN AND THE YOUTH
OF AARON VODĂ "THE TYRANT"
(ABSTRACT)

The present article tries to clarify the origin of Aaron the Tyrant – a Moldavian one, in any case a non-Jewish one and, also, to come to an agreement, as far as possible, with regards to the only (two) pieces of information concerning the youth of this prince: the list of Alexandru Lăpușneanu's loyal boyards in the oath of Bakuta (1552), respectively the episode of Agapia Veche told by Ion Neculce, when Aaron got into a conflict with his uncle, prelate Nicanor. It is a factual agreement but especially a chronological one. It was also demonstrated the confused, contradictory character of the information regarding the beginnings of his reign.